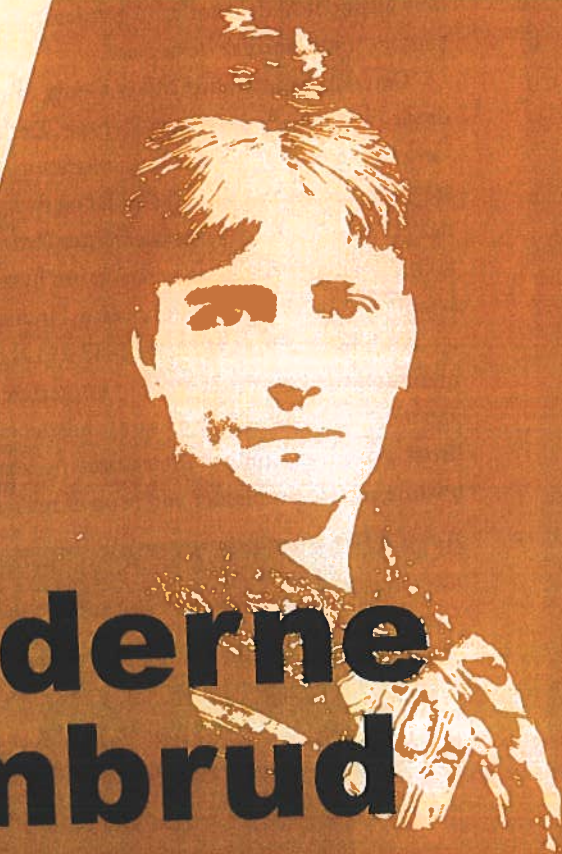

*„Og han har det jo
ikke fra fremmede ...“*

HERMAN BANG

Det moderne gennembrud 1870-1890

*„Hun ligned en syg plante, der trods
alle anstrengelser ikke vil trives.“*

AMALIE SKRAM

Fra: Mischa Sloth Casen &
Maja Bødtker - Hansen:
"Med tiden - et litteraturhistorisk overblik"
Systime 2012-2023.

Sociale problemer til debat

Den 18. marts 1871 under en våbenstilstand efter den tyske belejring af Paris fik den trængte arbejderklasse nok af ikke at have demokratiske rettigheder. Arbejderne samlede sig, tog magten og dannede et revolutionært folkestyre, den såkaldte Pariserkommune, der levede i 72 dage. Begivenheden gjorde et særligt indtryk på de nordiske forfattere og blev anstødet til det moderne gennembrud, der som periode strakte sig frem til 1890 som en stærk nordisk bevægelse.

Den danske litteraturkritiker Georg Brandes (1842-1927) vejrede morgenluft og opfordrede til at skabe en problemlitteratur. Det moderne gennembruds forfattere i Norden blev sammen optaget af at vise menneskets sociale ufrihed i det borgerlige samfund, hvis konservative idealer var blevet udviklet og forfinet op gennem romantikken. Den gamle dannelsesfortælling holdt ikke mere. Efter Grundlovens indførelse i 1849 var der blevet brug for en litteratur, som kunne tage fat om livsnære samfundsproblemer. Hvad betød kønnenes situation, klasseforholdene i industrisamfundet og kirkens magt over individet?

Forfatterne Herman Bang (1857-1912) og Amalie Skram (1846-1905) viser, hvorfor mennesker bukker under for det borgerlige samfunds normer, og hvordan litteraturen kan være en stærk stemme i samfundsdebatten. Deres litteratur udspringer af et naturalistisk grundsyn, som ser litteraturen og teatret som et rum for eksperimenter, der kan udstille sociale problemer ved brug af realisme.

Anna Ancher (1859-1935): *En begravelse* (1891). Den realistiske stil dominerede dansk litteratur og billedkunst i perioden 1880-1900. Realismen beskæftigede sig med samtidige forhold og med fokus på især arbejderklassens vilkår.

Forfatterstemmer

Herman Bang

” Og han har det jo ikke fra fremmede

Herman Bang blev født på øen Als, hvor hans far havde præsteembede, og døde under en foredragsturné i USA. Efter studentereksamen på Sorø Akademi studerede Bang jura og statsvidenskab med henblik på en karriere i diplomatiet. Han forsøgte sig som skuespiller, men påbegyndte tidligt – af nød – en karriere som journalist, hvor han opdagede sit skrivetalent.

Det er svært at læse Herman Bang uden at se kampen for hans homoseksuelle rettigheder som en af drivkræfterne bag forfatterskabets store sociale engagement. At være homoseksuel blev i slutningen af 1800-tallet ikke blot opfattet som en sygdom, men også som umoralsk og ulovlig opførsel. Han var en af de første til at kritisere denne uretfærdighed. Bang opholdt sig ad flere omgange i eksil for at få fred fra den danske offentligheds hetz mod hans homoseksualitet. I lange perioder søgte Bang tilflugt i byerne Prag, Paris og i den seksuelle fristad Berlin. De homoseksuelle kæmper han for gennem antydninger i sine tekster. Han må dække sig ind bag kvindens situation og bliver en stærk stemme for kvindens frigørelse. På denne maskerede måde er Bang blevet en pioner for dansk litteratur med 'queer'-perspektiv – et engelsk begreb, der først defineres med kønsforskningen i 1990'erne.

Herman Bang (1857-1912)

Romaner

I 1880 debuterede Herman Bang som romanforfatter med udviklingsromanen *Håbløse slægter*. Bogen er inspireret af Darwins (1809-1882) arvelighedsteori og handler om en slægts forfald i den moderne storby. Den gjorde ham berømt, ikke mindst fordi den blev beslaglagt og gav ham en højesteretsdom for usædelighed.

Forfaldet er også omdrejningspunkt for Bangs to kollektivromaner *Stuk* (1887) om livet i den moderne storby København og *Sommerglæder* (1902) om social kontrol og provinsialisme i Sæby. Romanen *Tine* (1889) er ansporet af oplevelserne fra hans lykkelige barndom på Als, som familien i øvrigt måtte flytte fra, da Danmark afstod Sønderjylland til Tyskland.

Mest læst i dag er nok *Ved vejen* (1886), der fremstiller kvindens lod. Han fik sin inspiration til den ved synet af to kvindeskikkelser på en perron set fra togvinduet. Dens genre stod til diskussion, da den udkom i novellesamlingen *Stille eksistenser*, men set ud fra omfanget af sider er den velkvalificeret som roman. Hans mest fuldendte og i samtiden populære roman var *Ludvigsbakke* (1896).

Noveller

Samtidigt med romandebuten debuterede Herman Bang også som novelleforfatter med *Tunge melodier* (1880), hvor hans gerning som journalist tydeligt præger novellen "Foran alteret" om et (glo)bryllup i Københavns Domkirke, hvor vi hører den offentlige mening om brudeparret og antydningerne af de ulykkelige perspektiver for kvinden. Her, som i hovedparten af Bangs noveller, nærstudies minoritetens situation.

I 1886 udgav han *Excentriske noveller*, og året efter fulgte *Stille eksistenser*. Bang siger selv, at de to samlinger er tæt forbundne og omhandler særlige 'kaster' som de virtuose, cirkusartisterne, tjenerne, fyrstinderne og ofrene for primadonnaerne. Bangs kaster er de mennesketyper, der tjener andres behov og ikke selv kommer til orde, men hvis egne ønsker og behov har brug for en stemme. Sporet ses senere i novellen "Irene Holm" fra samlingen *Under åget* (1890) om den solodanserinde, der ikke selv har valgt sin karriere og derfor bukker under for andres vilje.

Teater og teaterkritik

De dramatiske træk er allestedsnærværende i Bangs prosa, hvor det er hans ideal at fortælle scenisk. Da han i en periode opholdt sig i Paris, nød han stor anerkendelse som teaterinstruktør. Her introducerede han franskmændene for den norske dramatiker Henrik Ibsen (1828-1906), og slægtskabet mellem de to forfatters naturalisme og samfunds kritik er åbenlyst. Selvom hans forhold til teatret især drejede sig om 'at være på', skrev han enkelte dramaer. Desuden forsøgte han sig som teaterteoretiker med værket *Teatret* (1892).

Realisme og naturalisme hos Bang

Herman Bang var en frontløber inden for dansk realisme. Han byggede på periodens naturalistiske grundsyn og søgte derfor at iagttage verden ud fra naturens love lige som i naturvidenskaben. I sin artikel "Lidt om dansk realisme", der indleder det litteraturkritiske værk *Realisme og realister* (1879), argumenterer Bang for, at realismen er en objektiv form og metode. Formålet er at vise et udsnit af menneskelivet, fordi det er umuligt at omfatte det som en enhed:

kaste: socialklasse; ordet er kendt fra det stærkt socialt opdelte Indien.

” Det iagttages mangfoldighed er for overvældende, og forfatteren viger tilbage for af egen magtfuldkommenhed at sammensmelte alt dette mangeartede og alle disse modsigelser, der rummes i det samme liv. Jeg kender derfor ikke nogen realistisk roman, der ikke er en samling af billeder, løsrevne blade af den menneskelige sjæls store bog, en bog, ingen har læst til ende, og hvis opløsning derfor ingen kender.

Impressionisme og litteraturkritik

Mens rivalen Georg Brandes – der ikke havde meget til overs for Bang – i en årrække opholdt sig i Berlin, indtog Herman Bang scenen som landets førende litteraturkritiker, og det gav ham anledning til at forsvare sin skrivestil. I værket *Realisme og realister* behandler han en række danske og franske forfattere fra samtiden og viser deres kvaliteter som realister. Med den senere "Impressionisme. En lille replik" (1890) tager han til genmæle mod forfatteren Erik Skram, der kritiserer, at Bangs prosa "ikke vil give fuld og rund besked", dvs. at den mangler psykologisk dvælende fortællerkommentarer. Bang svarer: "Det er just dette 'impressionisten' ikke vil". For Bang er det en pointe at vise handlende mennesker og dermed indfange livets mangfoldighed og udstille det mærkværdige ved det. Bangs impressionistiske stil er særegen i Danmark, men i samtiden har han mest til fælles med en anden verdenslitterær kæmpe, J.P. Jacobsen (1847-1885). I vores tid sammenlignes hans impressionisme ofte med den minimalistiske prosa hos Helle Helle (f. 1965).

'Mærkværdiggørelse'

Et eksempel på mærkværdiggørelse er novellen "Franz Pander" (1886), der handler om et helt liv for hovedpersonen. Hans skæbne er dømt på forhånd på grund af den sociale arv, hvilket vises som motiv: "Og han har det jo ikke fra fremmede". Novellen kredser om samfundets undertrykkelse af minoriteter. I fremstillingen af Franz' livsbane antydes dette ved et særligt fokus på hans hænder, der peger på et bevidst underspillet motiv om homoseksualitet. Det mærkværdige er registreringen af, hvordan omverdenen reagerer på dem. Hænderne får fx en bemærkning med på vejen, da han ansættes som tjener på et hotel i Hamburg, hvor han bor:

” Direktoren drejede sig på stolen og så på hans hænder med de spidse negle, mens han lod som om, han læste i hans anbefaling. (...) Da Franz var ude af døren – bleg var han blevet – sagde direktoren ned mod bogholderen, som afvekslende skrev regninger og pillede næse: – Na – ein netter Zugvogel – nicht?

Situationen antyder ud fra reaktionen på Franz' hænder, at han har en seksuel virkning på andre mænd. Ordet trækfugl, Zugvogel, har på tysk medbetydningerne 'luder' og 'alfons'. Sprogbrugen understreger dermed samtidens nedladende syn på seksuelle minoriteter som homoseksuelle, hvis situation indirekte sættes til debat.

Amalie Skram

” Hun lignede en syg plante, der trods alle anstrengelser ikke vil trives.

Amalie Skram blev født i Bergen i en familie fra den lavere middelklasse og havde oplevet fattigdommens snærende bånd. Hendes far var småhandlende, gik fallit og flygtede til Amerika. Familiens trange kår betød, at hun allerede som 17-årig giftede sig med en kaptajn, der kunne forsørge hende. De rejste rundt i verden og fik to sønner, men efterhånden opholdt hun sig mest i Bergen frem til deres separation i 1877. I Bergen var hun en stærk skribent i det radikale miljø omkring teatret og Bergens Tidende, hvilket bragte hende til København i 1884. Her var hun i en årrække gift med forfatteren Erik Skram (1847-1920), der støttede hende i de år, hvor hendes forfatterskab tog fart.

Amalie Skram (1846-1905)

Den nordiske forbindelse

Selvom Amalie Skram havde rødder i Norge, betragtede hun sig selv som dansker. Ligesom landsmanden Henrik Ibsen skrev hun praktisk talt på dansk. Det hang sammen med, at skriftsproget i Norge med ganske få undtagelser var en slags dansk, og at norsk først fik sit eget officielle skriftsprog i 1948 med bokmål og nynorsk. Under det moderne gennembrud var Danmark, Norge og Sverige tæt forbundne. Det kom særligt til udtryk i kønsdebatten, der kulminerede i den såkaldte sædelighedsfejde i årene 1883-1887, hvor twisten gik på kvindens sociale, økonomiske og juridiske rettigheder. Læs mere i periodrepræsentationen (se side 150).

Den psykologiske realisme

Amalie Skram debuterer i 1882 med den naturalistiske novelle "Madam Højers leiefolk" om fattige mennesker, der udbyttes af deres udlejer. Her viser hun mennesket som produkt af arv og miljø og sætter underklassens manglende sociale rettigheder til debat.

Den kønspolitiske dagsorden ses med novellen "Karens Jul" (1885) og næres yderligere af hendes arbejde som anmelder af mandlige værker, der viser omsorg for kvindens manglende rettigheder. Hendes første anmeldelse handlede om J.P. Jacobsens roman *Fru Marie Grubbe* (1886), der fortæller om en kvindes personlige ulykke og deroute i ægteskabet. Efter Skrams mening manglede der dog en dybere psykologisk forklaring på

Maries skæbne. Dette udtrykker netop Skrams eget ideal for den kritiske realisme, der deler sig i to spor. Skram skriver selv psykologisk realisme og med brug af den alvidende fortællers dvælen ved årsagsforklaringer, ligesom man ser det hos den samtidige Henrik Pontoppidan, mens Jacobsen og Bang skriver impressionistisk og mere registrerende, hvor læseren selv skal slutte sig til problemernes årsager.

Kvindens manglende rettigheder

Amalie Skram er optaget af de nye tanker fra John Stuart Mills (1806-1873) bog *Om kvindernes underkuelse* (1869). Mill argumenterer for, at kvinden i sammenligning med andre undertrykte er den mest underkuede, for i ægteskabet er hun både en 'slavinde' og 'favoritinde', der skal lystre og give af sine følelser. Hvad nu hvis kvinden sagde fra? Skram bliver optaget af dette spørgsmål. Hun anmelder Ibsens drama og teaterstykke *Et dukkehjem* (1879) om borgerfruen Nora, der opdager, at hun er ufri i ægteskabet og derfor går fra mand og børn. Her har Skram en tæt allieret i sagen om, hvad der binder kvinden i et samfund styret af patriarkalske værdier. Vi får den første historie om en kvinde fra det borgerlige samfund, der begærer skilsmisse i kravet på frihed.

Men hvordan skal det gå kvinden uden en mand, når hun hverken har sociale, økonomiske eller juridiske rettigheder? Dette problem sættes til debat gennem et studie af hovedpersonerne i de to ægteskabsromaner *Constance Ring* (1885) og *Lucie* (1888), der begge handler om kvindens ægteskabelige mistrivsel. Begge romaner understreger pointen, at ægteskabet gør kvinden ulykkeligt, uanset hvilket miljø hun kommer fra. Problemet ligger i den identitet, hun får af at være ulige stillet i forhold til manden, fordi hun er i ægteskabet for mandens skyld og ikke for sin egen.

Kvinden som objekt

De to kvinder, Constance og Lucie, har vidt forskellig social arv, men har begge giftet sig til et godt parti i overklassen. Constance kommer selv fra samme miljø og har i forvejen godt styr på koderne, men er i et fornuftsægteskab, der ikke giver mening for hende. Manden gør sit bedste, men uanset hvad finder hun ikke lykken sammen med ham:

” Han ville, at hun skulle adspredde sig, og hun gjorde ingen indvendinger men lod sig villig føre afsted, når han fandt på, at de skulle her eller der. Da sommeren kom, sendte han hende til bad og havde til hendes hjemkomst pyntet stuerne op med et par nye malerier og Venus fra Milo i marmor på en sokkel af granit.

Men det hjalp alt sammen intet. Hun lignede en syg plante, der trods alle anstrængelser ikke vil trives.

Teater V skabte med forestillingen *Helmer Hardcore* i 2008 en moderne fortolkning af Henrik Ibsens *Et dukkehjem* fra 1879. I originalen går Nora fra sin mand til sidst, hvilket i samtiden var så provokerende, at den i Tyskland måtte censureres. *Helmer Hardcore* begynder, hvor *Et dukkehjem* slutter, men i vore dage. Thorvald Helmers liv begynder en deroute, da Nora er gået fra ham. Livet er ikke så nemt for manden af i dag. I rollerne ses Thomas Hwan (f. 1982), Jens Jørn Spottag (f. 1957), Jesper Lohmann (f. 1960) og Anette Stovelsbæk (f. 1967).

Plantemetaphoren viser, hvordan kvinden bliver set på som et passivt objekt uden egen vilje. Constance havde haft de bedste forudsætninger med hjemmefra, men ender med at have været gift tre gange og at begå selvmord. Historien om Constance Ring er beslægtet med den franske forfatter Gustave Flauberts roman *Madame Bovary* (1857), der er et af realismens hovedværker. *Madame Bovary* omhandler en lægefrue, der begår flere ægteskabelige sidespring og tager sit liv, fordi hun ikke forstår sin livssituation i det borgerlige samfund. Romanen gør et nummer ud af at iscenesætte *dumheden* ('la bêtise') ved borgerskabets klichéer, hvilket er et ironisk greb til at skabe debat. Begge romaners motiv er desillusion og udstiller kvinder, der i samfundets øjne burde have handlet anderledes. De kan på ingen måde dannes inden for de gældende samfundsstrukturer.

Kvindelig seksualitet og handskemoral

Historien i *Lucie* er en anden end i *Constance Ring*, fordi hovedpersonen har rødder i underklassen. Hun var før en såkaldt Tivoli-pige og har svært ved at leve op til normerne for et ægteskab med advokaten Theodor Gerner, der til stadighed retter på hende: "Det er altfor håpløst, svarte han koldt. 'Du blir aldri anderledes.' Han skjenket vann i glasset og børstet sine tenner." Han ser sig selv som en generøs mand, der vil gøre Lucie til bedsteborger. Forholdet er ikke betingelsesløst, og han har svært ved at acceptere, at kvinden her er den mest seksuelt erfarne. Romanen tematiserer dobbeltmoralen, der tillader, at mænd, men ikke kvinder, må have sex før ægteskabet. I tiden kaldes det også 'handskemoral' efter det stærkt debatskabende drama *En handske* (1883) af nordmanden Bjørnstjerne Bjørnson (1832-1910).

Nøgleroman og samfundsdebat

Hvad sker der med et menneskes sjæl, når man gang på gang undertrykkes? Hvad sker der, når systemet holder én fast i rillen, fordi normerne ikke tillader én at have en fri vilje? Mange bukker under som Constance og Lucie. Dengang kaldte vi det for nervesammenbrud. I dag har vi diagnoser for det som angst, stress eller depression. Amalie Skram oplevede selv to gange at være indlagt på et psykiatrisk hospital, fordi hun blev psykisk syg af sine to ægteskaber. Opholdet på daværende Københavns Kommunehospital gav hende stof til dobbeltromanen *Professor Hieronimus* og *På Sankt Jørgen* (begge 1893). Bøgerne er en samlet desillusionsfortælling om maleren Else Kant, der bryder sammen psykisk og mister evnen til at male, fordi hun også skal være mor og hustru. Vi følger, hvordan hun hænger mindre og mindre sammen. På hospitalet slipper hun heller ikke for samfundets patriarkalske strukturer, der inkarneres i psykiateren Hieronimus og dennes magtmisbrug i behandlingen af hende. Skram skriver med tydelige spor af sit eget liv og møde med psykiateren Knud Pontoppidan og leverer en kras kritik af et system, hvor mandlige autoriteter havde ubegrænset magt og ikke altid udøvede den på et sagligt grundlag. På overfladen er genren fiktiv, fordi navnene er opdigtede, men samtidig er den meget tydeligt en nøgleroman på grund af eksplicite biografiske spor. På denne måde har Skram skrevet forløberer for vor tids autofiktive roman, hvilket regnes for mindre fint indtil den autofiktive bølge fra omkring år 2000.

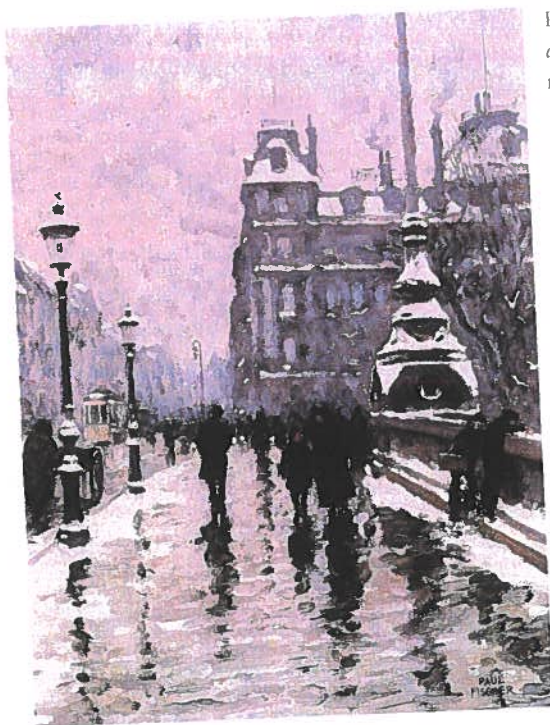
Tema: Samfundsmæssige forandringer i byen og på landet

Den første danske jernbanestrækning mellem København og Roskilde var åbnet i 1847, og industrisamfundet var allerede i rivende udvikling ved periodens begyndelse. Industrierne Randers, Aalborg og Esbjerg var i voldsom vækst. I København blev voldene nedlagt og brokvartererne grundlagt. Befolkningstallet mere end tredobledes fra 120.000 i 1800 til 392.600 i 1911. Tendensen kaldes urbanisering og medførte store forandringer for de sociale forhold i familierne. Hvor størstedelen af befolkningen før boede på landet og arbejdede sammen i dagligdagen, tilbragte mange nu deres arbejdsliv på afstand fra hjemmet på industrialiseringens nye fabrikker.

Det moderne liv gjorde op med det nære i bondesamfundet, hvor familien før havde været omdrejningspunkt. Individets nye identitet blev nu defineret af arbejde væk fra familien, varerelationer, materialisme og storbyanonymitet.

På landet fik andelsbevægelsen landmændene til at organisere sig i fællesskaber som andelsmejerier i stedet for at tage til godsejernes mejerier, og brugsforeningerne opstod. Grundtvigs højskolebevægelse havde vind i sejlene og fået skabt interesse for folkeoplysning. Hverdagen var blevet en anden for danskere i alle samfundslag.

Det var på alle måder relevant med en ny litteratur, som kunne sætte problemer under debat.

Poul Gustave Fischers (1860-1934) *Vinterdag på Droming Louises bro* (1898) er et naturalistisk bymotiv fra København. Broen blev opført i 1885-1887 og forbandt de to nye bydele Nørrebro og Frederiksborggadekvarteret uden for den nedlagte Norrevold.

Periodepræsentation: Det moderne gennembrud

Problemlitteratur

Som reaktion på urolighederne i Frankrig i marts 1871 kørte den danske litteraturkritiker Georg Brandes (1842-1927) de litterære skyts i stilling. Han indledte den 3. november 1871 en verdensberømt forelæsningsrække om "Hovedstrømninger i det 19. århundredes litteratur", hvor han slog til lyd for en problemlitteratur i trit med tiden. Særligt citeret er hans indledning til *Emigrantlitteraturen*, hvor Brandes fremhæver, hvordan litteratur og samfund taler sammen over landegrænser, men at den danske litteratur står tilbage for Europas hovedstrømninger. Litteraturen giver ikke længere et retvisende billede af det danske folks fulde historie. I stedet er den gået i selvsving inden for Oehenschlägers næsten 70 år gamle romantiske idealer og har længe været blind over for at gøre en samfundsmæssig og demokratisk forskel:

” Vor litteratur er som et lille kapel i en stor kirke, den har sit alter, men hovedalteret findes ikke her. (...) Det, at en litteratur i vore dage lever, viser sig i, at den sætter problemer under debat.

Romantikken har haft sin berettigelse, men dens rolle er nu udspillet. I stedet skal forfatterne gribe tilbage til oplysningstidens ideal om frihed og liberalisme. Det moderne gennembruds forfattere tog udfordringen op. Gennem især romaner og skuespil fik de sat deres aftryk i verdenslitteraturen ved at vende blikket ud mod verden.

Nye politiske partier

Det politiske landskab forandrede sig i tiden efter Grundlovens indførelse i 1849, og nye partier kom til og skabte en levende offentlighed. I 1871 oprettede Louis Pio (1841-1894) Socialdemokratiet inspireret af Karl Marx' (1818-1883) tanker om socialisme og frigørelse af arbejderklassen. Venstre kom ind i folketinget i 1870 som et sammensat parti bestående af landmænd og de intellektuelle fra byerne. De intellektuelle fik deres eget talerør, avisen *Politiken*, der blev grundlagt i 1884, og i 1905 brød de ud med Viggo Hørup (1841-1902) i spidsen og skabte Det Radikale Venstre.

Estrups undtagelsestilstand: Provisorietiden

Danmark havde med Grundloven fået et tokammerssystem bestående af et landsting, dvs. godsejere og andre formuende, der vedtog lovene, og af Folketinget, dvs. folkevalgte mænd over 30 år, der drøftede lovene. Begivenhederne i Pariserkommunen skabte nervøsitet i Landstinget, hvor man frygtede massernes oprør. Højrepolitikeren J.B.S. Estrup (1825-1913), statsminister fra 1875 til 1894, udnyttede derfor en nødparagraf i Grundlo-

ven, der muliggjorde provisoriske, dvs. foreløbige, love. I den såkaldte Provisorietid i årene 1885-1894 var alle love foreløbige.

Naturalisme

Det idémæssige udgangspunkt for det moderne gennembruds forfattere og kunstnere i bred forstand var det naturalistiske grundsyn. Naturalismen er en objektiv tankegang fra naturvidenskaben, der forklarer menneskets handlinger ud fra naturens love. Naturalismen blev også grundlaget for det moderne gennembruds forfattere takket være franskmændene Hippolyte Taine (1828-1893) og Émile Zola (1840-1902), der gennem litteratur og teater overførte de naturvidenskabelige ideer på humanvidenskaben. Naturalismen hænger nøje sammen med begreberne darwinisme, positivisme og determinisme.

Darwinisme

Naturalismen begyndte med Charles Darwins evolutionsteori fra værket *Arternes oprindelse* (1859). Værket blev i 1872 oversat til dansk af forfatteren og botanikeren J.P. Jacobsen. Darwins teori beviser, hvordan mennesket stammer fra lavere former og er i slægt med aberne. Arterne er opstået naturligt gennem partnervalg. En naturlov er, at den mest egnede eller tilpasningsdygtige overlever ("survival of the fittest"). Gennem en evolution har mennesket som art udviklet sig til et intelligensvæsen. Selvom Darwin var uddannet præst, vakte teorien oprør i den kristne kirke, fordi den kunne forklare menneskets handlinger ud fra determinerende drifter.

Positivisme

Naturalisterne benyttede sig af en naturvidenskabelig betragtningsmåde, der blev udtænkt af den franske filosof Auguste Comte (1798-1857) og kaldes positivisme. Positivisme er en filosofisk grundholdning, der drejer sig om 'det givne', det positive, som er alt det sansbare, der kan ses, høres, måles og vejes. Positivismen er optaget af at finde logiske sammenhænge mellem årsag og virkning.

Determinisme

Alting har en årsag – også vores eksistens, mener naturalismen. Derfor har mennesket ikke en fri vilje i sine handlinger og livsvalg. Mennesket er determineret, dvs. bestemt af drifter, arv og miljø, såvel socialt miljø som den omgivende natur. Enhver situation kan ses som en virkning, der følger en lang kæde af årsager, der både kan være fysiske, psykiske og sociale.

Realismens rødder

Mens det moderne gennembruds forfattere havde naturalismen som idémæssigt udgangspunkt, var realismen deres skrivestil og udtryk. Realisme står i modsætning til begrebet idealisme og handler om at skildre virkeligheden og hverdagslivet troværdigt med blik for konkrete detaljer. Stilen bygger på den antikke litteraturteoretiker Aristoteles' begreb 'mimesis', der er det græske ord for 'efterligning af virkeligheden'. I udlandet opstod realismen som stil allerede i 1830'erne med forfattere som franskmændene Honoré de Balzac (1799-1850) og englænderen Charles Dickens (1812-1870). Allerede St. St. Blicher og Thomasine Gyllembourg, der var samtidige med Balzac og Dickens, var påvirkede af tendenserne i deres poetiske realisme. Realismegenrens historie har for alvor sit afsæt i det moderne gennembruds tankesæt. Gennem hele det 20. århundrede og frem til i dag er realismen et modspor til modernismen.

Kritisk realisme

De fleste af periodens forfattere skrev inden for stilen kritisk realisme, der har vidt forskellige udtryk. I den ene ende har vi Herman Bangs og J.P. Jacobsens impressionisme, hvor den tilbagetrukne fortæller og det rige billedsprog overlader det til læseren at slutte sig til, hvad teksten sætter til debat. I den anden ende er Amalie Skrams (1846-1905) og Henrik Pontoppidans (1857-1943) psykologiske realisme, hvor den alvidende fortæller i højere grad lægger fortolkende synspunkter ud til læseren. Fælles for dem alle var, at de havde rødder i borgerskabet eller var universitetsuddannede. Som generation var de kritiske realister båret af et socialt engagement, der drejede sig om at iagttage sociale forhold naturalistisk. Engagementet ses ikke mindst i Holger Drachmanns (1846-1908) digt "Engelske socialister" (1872). Dog var de – bortset fra Pontoppidan – ikke i samme grad eksplicitte med et krav om klassekamp som den generation, der debuterede efter 1890 med navne som Jeppe Aakjær (1866-1930) og Martin Andersen Nexø (1869-1954).

Det ubevidste sjæleliv

Alt for længe havde menneskets ubevidste sjæleliv, der er forbundet med seksualiteten, været klemt af de borgerlige normer fra biedermeierkulturen (se side 124), men problemlitteraturen fik sat fokus på sammenhængen mellem samfundsnormer og sjæleliv. Drifter og begær er det ubevidste og dyriske, mennesket er determineret af, dvs. bestemt af, i sine handlinger. Eksempelvis undersøger den norske dramatiker Henrik Ibsens (1828-1906) drama *Gengangere* (1881), hvordan drifter og fortrængning af hændelser begået i fortiden får en virkning senere i livet. Sjælelivets frihed bremses af kirkens normer, mennesket har nedarvet – som gengangere – over generationer.

Psykoanalyse

Tidens interesse for det ubevidste sjæleliv modnede den østrigske læge Sigmund Freuds (1856-1939) arbejde med teorien om psykoanalyse, og i 1900 udgav han sit første hovedværk *Drømmetydning*. Psykoanalysen omhandler spørgsmålet om menneskets lyst og er en teori om drifter, personlighed og udvikling. En personlighed har tre inddelinger: "Det" (id) er drifterne og det ubevidste, der dannes tidligst i livet og styrer personligheden. "Overjeg" (superego) er de normer og forestillinger om livet, jeget påvirkes af gennem opdragelse, uddannelse og det omgivende samfund. Klemmt mellem de to instanser forener "jeget" (ego) drifter og normer i en bevidsthed, der forholder sig realistisk til verden. Som metode kan psykoanalysen anvendes både i forbindelse med læsning af skjulte og fortrængte lag i en person, en tekst og i kulturelle former.

Ateisme og værdikritik

Den kristne kirke var et stort problem for menneskets frihed ifølge de fleste af periodens forfattere og tænkere. Karl Marx (1818-1863) havde allerede hævdet, at religion er folkets opium, fordi den luller individet hen i en tro på den bestående samfundsindretning og sløver folket i klassekampen. Psykoanalysen satte lidt senere fingeren på, hvordan den moral, der fulgte med den kristne kirke, var undertrykkende for personligheden. Filosofen Friedrich Nietzsche (1844-1900) hævdede i blandt andet *Således talte Zarathustra* (1883-85), at Gud er død. Da der ikke længere er nogen højeste sandhed, behøver vi ifølge Nietzsche en omvurdering af alle værdier baseret på menneskets kraft og vilje. Ateismen er et gennemgående tema for hovedpersonerne i udviklingsromanerne *Niels Lyhne* (1880) af J.P. Jacobsen og *Lykke-Per* (1898-1904) af Henrik Pontoppidan.

Kvindernes underkuelse

Debatten om kvindens ufri lod og kønsmoralen er et hovedtema i periodens litteratur, og temaet anslås i Georg Brandes' forelæsning "Indledning til emigrantlitteraturen", hvor han kritiserer den patriarkalske familieinstitution og mandens dominans i ægteskabets seksuelle forhold. Brandes henter sine tanker fra den engelske filosof John Stuart Mills værk *Om kvindernes underkuelse* (1869), som han selv oversatte til dansk. I værket argumenterer Mill for, at manden skal lære kvindens natur at kende, og det er et problem, at samfundet ikke har givet kvinden friheden over sit eget liv. Fra barnsben er kvinden hidtil blevet opdraget til at underkaste sig, og det er hendes pligt at leve for andre end sig selv.

Sædelighedsfejden

Et dramatisk højdepunkt i perioden var sædelighedsfejden, der havde tre hovedpositioner. Den begyndte med den norske forfatter Bjørnstjerne Bjørnson, der i dramaet *En handske* (1883) kritiserer den ulighed og dobbeltmoral, eller 'handskemoral', hvormed mænd modsat kvinder måtte gøre sig erotiske erfaringer før og ved siden af ægteskabet. Kvindesagsforkæmperen Elisabeth Grundtvig (1856-1945) mente ligesom Bjørnson ikke, at frigørelse drejede sig om at give kvinder samme rettigheder som mænd, men at alle holdt sig på måtten. Problemet for kvinden er, at hun ellers ville stå alene med en given graviditet. I den anden position var bl.a. Georg Brandes, der ønskede en diskussion om seksuel frigørelse og ligestilling. Grundtvig kritiserede, at forslaget aldrig ville føre til reel frigørelse, fordi kvinden ikke havde de samme juridiske rettigheder som mænd. Kirken og de konservative indtog den tredje position, der afviste enhver form for offentlig debat om at ændre på traditionerne. Store aktører i det moderne gennembruds konstematisk litteratur er Amalie Skram, J.P. Jacobsen, Henrik Ibsen og August Strindberg.